

Sadry Maksudy Aرسال

Category: Hekaýalar, Kitapcy, Sözler, Ýazyjy şahyrlaryň we alymlaryň terjimehaly

написано kitapcy | 22 январь, 2025

Sadry Maksudy Aرسال

SADRY MAKSUDY ARSAL

Sadry Maksudy Aرسال (Sadretdin Nyzametdinowič Maksudow), tatar döwlet işgäri, ýazyjy, ýurist, akademik, syýasatçy.

1879-njy ýylda Kazanda eneden dogulýar.

1917-nji ýylda Ufada gurulan Milli Dolandyryş we parlamentiň başlygy bolýar. Ruslaryň bu parlamenti dagatmaklary bilen ol Günbatar Ýewropa gidýär.

Türkiýe Respublikasynyň düýbünüň tutulan ýyllarynda Mustafa Kemal Atatürk tarapyndan Türkiýä çagyrylýar. Türkiýede türkçülik akymynyň başyny başlanlaryň biri, şeýle hem Ankara uniwersitetiniň hukuk fakultetiniň, Türk taryhyny öwrenmek, Türk dilini öwrenmek ylmy institutlarynyň düýbünü tutujylaryň biri Sadry Maksudy Arsaldyr.

Türkiýäniň Ýokary Halk mejlisi Şebinkarahisardan, Giresundan, Ankaradan halk deputatlygyna saýlanýar. Şeýle hem Türkiýäniň Daşary işler ministrliginde işläň ilkinji zenan diplomaty Adilýa Aýda Sadry Maksudynyň gyzydyr. Meşhur rus ýazyjysy Lew Tolstoý Sadry Maksuda "akylly tatar perzendi" diýip ýokary baha berer ekeni. Russiýadaka ady Sadretdin Nyzametdinowič Maksudowdy.

■ Ýaşlygy we okuw ýyllary:

Agasy we tanymal pedagog, Kazanyň tanalýan jeditçilerinden bolan Ahmet Hady Maksudy onuň ylymly-bilimli bolup ýetişmeginde uly rol oýnady.

1985-nji ýylda "Zynjyrly" medresesinde ders bermäge çagyrylan agasy bilen bile Bakjasaraýa gidýär. Ol ýerde soňra "Ruhy halypam" diýip ýatlajak adamy Ysmaýyl Gaspyraly bilen

tanyşýar.

1897-nji ýylda Rus pedagogik mekdebine okuwa girýär. 1899-1900-nji ýylda ilkinji hekaýalaryny çykardýar. 1900-njy ýylda Kazanda "Eklenç" ("Maişet") atly romany neşir edilýär. 1901-nji ýylda okuwy tamamlandan soňra agasynyň teklibi bilen Stambula okamaga gitmek isleýär. Emma Lew Tolstoýy görmän Russiýadan gitmek islemeýär. Şol ýylyň ýazynda Ýasnaýa-Polyana obasyna gidip ol ýerde 73 ýaşly ýazyjy Lew Tolstoý bilen duşuşyp birnäçe sagat onuň bilen gürrüňleşip oturýar. Dünýä belli ýazyjy Lew Tolstoý Sadry Maksudynyň çuňňur ylmyna we çäksiz zehinine bolan haýranlygyny gizläp durmandyr.

Sadry Maksudy Stambula gitmek üçin Kryma geleninde Ysmaýyl Gaspyraly oňa ilki Pariže gitmegi maslahat berýär. Pariže gitmegi ýüregine düwen ýaş Sadry Maksudy Stambuly görüp gitmegi müwessa bilýär. Stambulda Ahmet Mithat Efendi bilen tanyşýar.

Fransuz we latyn dillerini öwrenenden soňra 1902-nji ýylda Sorbonne uniwersitetiniň hukuk fakultetine girýär. Şol bir wagtyň özünde beýleki fakultetleriň derslerini hem sypdyрман özleşdirýär.

1906-njy ýylda okuwy tamamlap Russiýa dolanýar.

■ Duma agzalygy:

Russiýa dolanan Sadry Maksudy syýahat bilen gyzyklanýar we rus dumasyna Kazandan agzalyga kabul edilýär. Dumadaky çykyşlary bilen ünsi özüne çeken Sadry Maksudy Başlyklyk diwanyna hem agza saýlanýar. 1909-njy ýylda Angliýa giden parlament delegasiýasyna goşulýar we daşary ýurtda gören zatlaryny, özünde galan täsirleri "Angliýa syýahat" atly kitabynda beýan edýär.

1911-nji ýylda Kamilýa Ramy bilen nikalaşýar. Ondan Adilýa, Nailýa atly iki gyzy bolýar. Sadry Maksudy 1913-nji ýylda adwokatlýk edip başlaýar.

■ Sadry Maksudy – Idil-Ural döwletiniň başlygy:

1917-nji ýylda Bütinrussiýa musulmanlarynyň gurultaýynda

"Milli-medeni awtonomiýasy" meýilnamasyny biragyздan kabul etdirdýär. Şol ýyl Ufada yglan edilen "Içerki Russiýa we Sibir Milli-medeni türk-tatar awtonomiýasy" atly özygtyýarly döwletiň konstitusiýasyny taýýarlaýar. Şol ýylyň noýabr aýynda döredilen Milli mejlisiň başlyklygyna saýlanýar. Döwlet işlerini dolandyrmak üçin "Milli erada" atly üç ministrlikden ybarat düzüme hem ýolbaşçylyk edýär. Garaşsyz Idil-Ural döwletine öwrülmegine garaşylýan bu syýasy hereketiň ömri gaty uzaga gitmeýär. Kän wagt geçmänkä Milli mejlis ruslar tarapyndan dargadylýar we "Milli erada" öz işini bes edýär.

■ Ýewropa gaçyş:

"Milli erada" öz işini bes edensoň Sadry Maksudy din alymy Musa Jarullanyň kömegi bilen Finlandiýa gaçýar.

1919-njy ýylda Pariže geçen Sadry Maksudy 1920-nji ýylda Parižde geçirilen Bütindünýä Parahatçylyk konferensiýasyna gatnaşýar.

1922-nji ýylda maşgalasy bilen birlikde Berline göçýär we syýasaty taşlap ylmy-barlag işleri bilen meşgullanyp başlaýar. 1923-nji ýylda ýene Pariže göçýär we Sorbonne uniwersitetinde işläp başlaýar.

24.11.1924-nji ýylda Ankaranyň "Çankaýa" köşgünde Mustafa Kemal Atatürk bilen duşuşan Sadry Maksudy 1925-nji ýylda Türkiýä göçüp gelýär. Türkiýäniň Magaryf ministrliğine degişli Terjimeçilik toparynyň agzalygyna kabul edilýär. Ankara hukuk mekdebiniň gurulmagynda uly rol oýnaýar we ol ýerde uzak ýyllar ders berýär.

■ Türk dilini öwreniş institutynyň gurulmagyndaky inisiýatiwasy:

Sadry Maksudy "Milliýet" gazetinde çykardan makalalaryny bir kitaba jemleýär we Mustafa Kemala hödürleýär. Atatürkiň sözbaşy ýazan "Türk dili üçin" atly bu kitaby iki ýyl soňra Türk dilini öwreniş institutynyň döredilmeginde täsiri uly bolýar. Atatürkiň bu kitaba ýazan sözbaşysyndaky sözler soňra Türk dilini öwreniş institutynyň binasynyň önünde ýazylyp

goýulýar.

■ Türk taryhyny öwreniş institutynyň gurulmagyndaky inisiatiwasy:

27.04.1930-njy ýylda "Türk ojagy" merkezleriniň VI gurultaýynda gurulmagyny teklip eden taryh topary 1931-nji ýylda "Türk taryhyny öwreniş jemgyýeti" ady bilen hereket edip başlaýar. Gelejekde taryhy öwreniş institutyna öwrüljek bu jemgyýete agza bolýar we 1930-njy ýylda "Türk taryhynyň esaslary" ensiklopedik eseriň taýýarlanmagyna gatnaşýar. "Familiýalar hakyndaky" kanunyň güýje girmeginden soňra adyny biraz üýtgedip Sadrettdin Nyzametdinowiçiň ýerine Sadry Maksudy Arsal diýen ady ulanyp başlaýar.

■ Halk deputatlygy:

Mustafa Kemal Atatürkiň halk deputatlygyna dalaşgärlige hödürlemegi bilen syýasata giren Sadry Maksudy 1931-nji ýyldan 1935-nji ýyla çenli Şebinkarahisar, Giresun halk deputaty bolýar. 1935-nji ýyldan soňra syýasata arakesme berip ylmy işler bilen meşgullanýar. 1950-nji ýylda syýasata ýañadandan dolanyp Demokratik partiýasyndan Ankaranyň halk deputatlygyna saýlanýar.

■ Hukuk ulgamynda eden işleri:

Stambul uniwersitetiniň Hukuk fakultetinde we Edebiýat fakultetiniň Taryh insitutynda dersler beren Sadry Maksudy "Umumy hukuk esaslary", "Hukuk taryhyndan dersler", "Umumy hukuk taryhy", "Hukuk pelsepesiniň taryhy", "Türk taryhy we hukugy" atly eserleri bilen Türkiýe respublikasynyň hukuk ylmyňyň ilkinji wekilleriniň biri bolmagy başardy.

■ Demokratik partiýadan agzalygy:

1950-nji ýylda Demokratik partiýanyň hataryndan Ankaranyň halk deputatlygyna saýlandy. Türkiýäniň wekili hökmünde Ýewropa kongresiniň işlerine gatnaşýar.

■ Milliýetçilik garaýyşlary:

1955-nji ýylda "Milliýet duýgusynyň sosiologik esaslary" atly eserini neşir etdirýär. Bu kitapda milliýetçilik garaýyşlaryny beýan etmek bilen onuň emele gelmeginde haýsy şertleriň zerurdygyny agzap geçýär.

■ Ölümi:

Sadry Maksudy Aرسال 26.02.1957-nji ýylda Stambulda aradan çykýar. Stambulyň "Zynjyrlyguýy" gonamçylygynda jaýlanýar. Gyzy Adilýa Aýda kakasy barada "Maksudy Aرسال" (1991 ý) atly kitap ýazýar.

■ Eserlerinden:

1. "Eklenç" (roman);
2. "Angliýa syýahat";
3. "Türk hukugynyň taryhy";
4. "Türk dili üçin";
5. "Skifler-saklar";
6. "Orta Aziýa türk döwletleri";
7. "Teokratik döwlet we dünýewi döwlet";
8. "Farabynyň hukuk pelsepesi";
9. "Milliýet duýgusynyň sosiologik esaslary";
10. "Hytaýlylaryň, mongollaryň huweý-hulary we Orhon ýazgylaryndaky Tokuz oguzlar";
11. "Türk bileleşigi";
12. "Emeller ussady – Ysmaýyl Gaspyraly";
13. "Halklaryň durmuşynda maksatlar we ideallar";
14. "Milli ideologiýa we keseki ideologiýalar";
15. "Ýewropa medeniýetiniň ykbaly";
16. "Arap bileleşigi we beýik arap milletiniň ykbaly";
17. "Atomyň pelsepewi ruhy";
18. "Angliýada demokratiýanyň ruhy we taryhy kökleri" we başgalar...

Ýazyjy şahyrlaryň we alymlaryň terjimehaly